

TIL NORMALARI VA O'ZLASHMA SO'ZLAR O'RTASIDAGI MUNOSABAT

Shahnoza Jo'rayeva

SHDPI magistranti E-mail: juraevashaxnoz800@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada til normalari va o'zlashma so'zlar o'rtasidagi o'zaro munosabat masalasi tahlil qilinadi. Xususan, globallashuv jarayonida boshqa tillardan kirib kelayotgan yangi leksik birliklarning til tizimiga moslashuvi, ularning me'yorlashuvi va jamiyat tomonidan qabul qilinish bosqichlari yoritiladi. Shuningdek, o'zlashma so'zlarning adabiy til me'yorlariga ta'siri hamda ularni tartibga solishning lingvistik mexanizmlari muhokama etiladi. Tadqiqot natijasida til rivojida o'zlashmalar muhim omil ekanligi, biroq ularni me'yorlash zarurati mavjudligi asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *til normalari, o'zlashma so'zlar, leksik birlik, me'yorlashuv, globallashuv, adabiy til, lingvistik jarayon, til taraqqiyoti*

Аннотация: *В данной статье рассматривается взаимосвязь между языковыми нормами и заимствованными словами. Особое внимание уделяется процессам адаптации новых лексических единиц, заимствованных из других языков в условиях глобализации, их нормализации и этапам принятия обществом. Также анализируется влияние заимствованных слов на нормы литературного языка и механизмы их регулирования. В результате исследования обосновывается значимость заимствований в развитии языка при необходимости их нормативного упорядочения.*

Ключевые слова: *языковые нормы, заимствованные слова, лексическая единица, нормализация, глобализация, литературный язык, лингвистический процесс, развитие языка*

Abstract: *This article examines the relationship between language norms and borrowed words. Particular attention is given to the adaptation of new lexical units entering a language under the influence of globalization, their standardization, and the stages of their acceptance by society. The study also analyzes the impact of borrowed words on the norms of the literary language and the linguistic mechanisms regulating their use. The findings demonstrate that borrowings play a significant role in language development, while emphasizing the necessity of their standardization.*

Keywords: *language norms, borrowed words, lexical units, standardization, globalization, literary language, linguistic process, language development.*

Til normalari deganda jamiyat tomonidan qabul qilingan, nutqni to'g'ri, aniq va tushunarli qilishga xizmat qiladigan qoidalar majmuasi tushuniladi. Ular tilning barqarorligini saqlash, kommunikatsiyada yagona mezonlarni ta'minlash va adabiy tilning rivojlanishini tartibga solishda muhim o'rin tutadi. Avvalo, til normalari tushunchasiga nazariy jihatdan yondashadigan bo'lsak, ular til tizimining barcha sathlarida — fonetik, leksik, grammatik va uslubiy darajalarda namoyon bo'ladi. Til —

bu tirik tizim, shuning uchun u doimiy o'zgarish jarayonida yashaydi. Shu sababli til normalari ham qat'iy muzlab qolgan qoidalar emas, balki tarixiy taraqqiyot davomida shakllanib, yangilanib boradigan hodisadir. Bu jarayonda ijtimoiy muhit, madaniyat, ta'lim darajasi va ommaviy axborot vositalarining ta'siri sezilarli bo'ladi.

Fonetik normalar til tovush tizimiga oid bo'lib, so'zlarning to'g'ri talaffuz qilinishini belgilaydi. Masalan, urg'u qo'yilishi, tovushlarning almashuvi yoki qisqarishi kabi holatlar aynan fonetik norma doirasida tartibga solinadi. To'g'ri talaffuz nafaqat nutqning ravonligini, balki uning estetik jihatdan yoqimli bo'lishini ham ta'minlaydi. Leksik normalar esa so'z tanlash va ularni o'rinli qo'llash bilan bog'liqdir. Har bir so'zning o'ziga xos ma'no nozikliklari mavjud bo'lib, noto'g'ri qo'llanish kommunikativ xatolarga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, zamonaviy davrda boshqa tillardan kirib kelayotgan o'zlashma so'zlar ko'paygani sababli leksik normalarga rioya qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. So'z boyligini to'g'ri va maqsadga muvofiq ishlatish nutq madaniyatining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir. Grammatik normalar so'zlarning shakllanishi va gap ichida to'g'ri bog'lanishini belgilaydi. Bu yerda morfologik va sintaktik qoidalar muhim rol o'ynaydi. Masalan, fe'l zamonlarining to'g'ri ishlatilishi, kelishik qo'shimchalarining o'rinli qo'llanishi yoki gap tuzilishidagi izchillik grammatik normalarning asosiy ko'rinishlaridir.

Ushbu normalarga amal qilinmasa, nutq mantiqsiz yoki tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Bundan tashqari, uslubiy normalar ham mavjud bo'lib, ular nutqning vaziyatga mosligini ta'minlaydi. Rasmiy, ilmiy, badiiy yoki so'zlashuv uslublarida til vositalarini to'g'ri tanlash muhimdir. Masalan, ilmiy matnda aniqlik va mantiqiylik ustuvor bo'lsa, badiiy asarda obrazlilik va ifodaviylik muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, uslubiy norma nutqning kommunikativ maqsadga mos kelishini belgilaydi.

Til normalarining shakllanishi bir necha omillar bilan bog'liq. Birinchidan, tarixiy taraqqiyot — til uzoq vaqt davomida rivojlanib, ma'lum qoidalarni mustahkamlaydi. Ikkinchidan, adabiy til va yozma an'ana — yozuv orqali mustahkamlangan shakllar norma sifatida qabul qilinadi. Uchinchidan, til siyosati va ta'lim tizimi — maktab va oliy ta'lim muassasalarida o'rgatiladigan qoidalar jamiyatda umumiy standartni shakllantiradi.

To'rtinchidan, ommaviy axborot vositalari va internet — bugungi kunda til normalarining keng tarqalishida asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, til normalari va nutq madaniyati o'zaro chambarchas bog'liq tushunchalardir. Nutq madaniyati til normalariga amal qilish orqali yuzaga chiqadi. Ya'ni, insonning savodxonligi, fikrni aniq va ravon ifodalashi, so'z boyligidan o'rinli foydalanishi uning nutq madaniyatini belgilaydi.

Bu esa, o'z navbatida, shaxsning umumiy madaniy darajasini ham ko'rsatadi. Zamonaviy lingvistika nuqtayi nazaridan qaralganda, til normalari masalasi globalizatsiya sharoitida yanada murakkablashmoqda. Chet tillarining ta'siri, yangi texnologik atamalar, internet tilining kengayishi natijasida an'anaviy normalar bilan yangi tendensiyalar o'rtasida muvozanatni saqlash zarurati tug'ilmoqda. Shu bois

tilshunoslar oldida tilni asrab-avaylash bilan birga, uning tabiiy rivojlanishiga to'sqinlik qilmaslik vazifasi turadi.

Til tizimining barqarorligi va rivojlanish jarayonini tahlil qilishda til normalari bilan o'zlashma so'zlar o'rtasidagi munosabat alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Bu ikki hodisa bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, tilning ichki qonuniyatlari va tashqi ta'sirlar kesishgan nuqtada shakllanadi. Ayniqsa, globallashuv sharoitida turli tillar o'rtasidagi aloqa kuchaygani sari o'zlashma qatlamning kengayishi til normalariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Avvalo, o'zlashma so'zlar deganda boshqa tillardan ma'lum tarixiy, madaniy yoki ijtimoiy ehtiyojlar asosida kirib kelgan leksik birliklar tushuniladi. Bunday birliklar tilga tasodifiy emas, balki zarurat tufayli kiradi. Yangi tushunchalar, ilmiy-texnik atamalar, madaniy hodisalar nomlanishi uchun mavjud ichki resurslar yetarli bo'lmaganda, til o'zlashma vositalardan foydalanadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, o'zlashma so'zlar til taraqqiyotining tabiiy mahsuli hisoblanadi. Biroq har qanday o'zlashma birlik til tizimiga darhol singib ketmaydi. U ma'lum moslashuv jarayonidan o'tadi va aynan shu jarayonda til normalari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Moslashuv bir necha darajada yuz beradi. Birinchidan, fonetik moslashuv kuzatiladi, ya'ni o'zlashma so'z tilning tovush tizimiga moslashtiriladi. Ikkinchidan, grammatik moslashuv amalga oshadi — o'zlashma birliklar tilning morfologik va sintaktik qoidalariga bo'ysunadi. Uchinchidan, semantik moslashuv sodir bo'lib, so'zning ma'nosi mahalliy nutq ehtiyojlariga qarab torayishi yoki kengayishi mumkin.

Til normalari aynan shu moslashuv bosqichlarida me'yoriy mezon vazifasini bajaradi. Agar o'zlashma so'z tilning mavjud normalariga zid holda qo'llansa, u ommalashmaydi yoki noto'g'ri variant sifatida baholanadi. Aksincha, til tizimiga moslashgan variantlar asta-sekin adabiy norma maqomini oladi. Masalan, ayrim o'zlashma so'zlarning talaffuzi yoki yozilishi vaqt o'tishi bilan bir xillashib, standart shaklga keladi.

Bu esa til normalarining tartibga soluvchi funksiyasini yaqqol namoyon etadi. Shu bilan birga, o'zlashma so'zlar faqatgina til normalariga bo'ysunib qolmay, balki ularning o'zgarishiga ham sabab bo'ladi. Yangi leksik birliklarning kirib kelishi natijasida mavjud me'yorlar kengayadi, ba'zan esa qayta ko'rib chiqiladi. Ayniqsa, ilmiy-texnik taraqqiyot bilan bog'liq terminologik qatlamda bu jarayon tez-tez kuzatiladi.

Demak, bu munosabat bir yo'nalishli emas, balki o'zaro ta'sir xarakteriga ega. Til normalari va o'zlashma so'zlar o'rtasidagi munosabatni baholashda muvozanat masalasi muhim hisoblanadi. Bir tomondan, tilning milliy xususiyatlarini saqlab qolish zarurati mavjud bo'lsa, ikkinchi tomondan, uning zamonaviy ehtiyojlarga moslashuvi talab etiladi. Haddan tashqari ko'p o'zlashma birliklarning nazoratsiz kirib kelishi tilning o'ziga xosligini susaytirishi mumkin. Shu sababli til siyosati va normativ yondashuv bu jarayonda muhim o'rin tutadi.

Ommaviy axborot vositalari, internet va ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda o'zlashma so'zlarning tez tarqalishida asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qilmoqda. Bu esa ayrim hollarda normativ mezonlarning buzilishiga ham olib keladi. Ayniqsa, yoshlar nutqida chet tillariga xos birliklarning ko'payishi, ularning talaffuz va yozuvdagi turlicha variantlarda qo'llanishi til normalari uchun muayyan muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Shunday vaziyatda ilmiy asoslangan me'yoriy yondashuvni ishlab chiqish zarur bo'ladi. Mazkur masalani lingvistik jihatdan chuqurroq tahlil qilganda, til normalari konservativ (saqlovchi) va innovatsion (yangilovchi) funksiyalarni bir vaqtning o'zida bajarishi aniqlanadi.

O'zlashma so'zlar esa aynan shu innovatsion qatlamning asosiy manbalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Natijada til rivojida an'anaviylik va yangilanish o'rtasida dinamik muvozanat yuzaga keladi.

ADABIYOTLAR:

1. Shavkat Rahmatullayev. Hozirgi o'zbek adabiy tili (Leksikologiya). – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
2. Abdug'ani G'ulomov. O'zbek tilining stilistikasi. – Toshkent: Fan, 1987.
3. O. Shukurov O'zbek tili zamonaviy o'zlashmalarining evolyutsiyasi, transformatsiyasi va leksikografiktalqini masalalari - Qarshi: 2023.
4. Eshmuhammad Begmatov. Adabiy til me'yorlari va nutq madaniyati. – Toshkent: Fan, 1991.
5. Ne'mat Mahmudov. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: O'zbekiston, 2013.
6. A. Nurmonov. O'zbek tilshunosligi nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2008.
7. B. Yo'ldoshev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2007.